

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ імені Г.С. СКОВОРОДИ**

**АРГУМЕНТИ
СУЧАСНОЇ ФІЛОЛОГІЇ:
«НЕСТАЧА» І «БАЖАННЯ»
У ТЕКСТІ**

**Матеріали
Міжнародної наукової конференції**

(2-3 квітня 2021 року)

Харків – 2021

Лепетюха А. В. СИНОНІМІЧНІ ВИСЛОВЛЕННЯ З НЕДОСТАТНІСТЮ ВИРАЖЕННЯ (на матеріалі французької художньої прози ХХ століття).....	145
Маленко О. О. КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ РЕЦЕПЦІЇ ЗНАКОВИХ ПИСЬМЕННИКІВ: ІСТИННЕ/ОБ'ЄКТИВНЕ VS ВИКРИВЛЕНЕ/СУБ'ЄКТИВНЕ	150
Мартиненко Б. В., Стрелець К. В. ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ «СЛОВА О ПОЛКУ ІГОРЕВИМ»	156
Моклиця М. В. ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ВМІСТ АГОНУ: ДРАМАТУРГІЯ ЛЕСІ УКРАЇНКИ	161
Муслієнко О.В. ТЕКСТ АБСУРДУ ЯК ТЕРИТОРІЯ НЕ/МОЖЛИВИХ СМИСЛІВ	166
Паульс В.О. ІНСТРУМЕНТАЛІЗМ РЕНЕ ГІЛЯ В ПЕРІОД РОЗКВІТУ СИМВОЛІЗМА: ІДЕЇ ТА РЕАЛІЇ	171
Попова Е.С. ТЕКСТОВАЯ ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ В ПРОЗЕ В.К. ЖЕЛЕЗНИКОВА	175
Потніцева Т.Н. АНГЛИЙСКАЯ ЖЕНЩИНА ЭПОХИ ФРАНЦУЗСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ: ПАРАДОКСЫ ПУБЛИЧНОГО И ПРИВАТНОГО	180
Приходько В. С., Петрусенко Н. Ю. ФАНТАСТИКА И РЕАЛЬНОСТЬ В РОМАНЕ МАРКА ЛЕВИ «МЕЖДУ НЕБОМ И ЗЕМЛЕЙ»	185
Проскурин И.А. ЭКСПЛИЦИТНАЯ ПАРАДИГМА «ОТСУТСТВУЮЩЕЕ» И ИМПЛИЦИТНАЯ ПАРАДИГМА «ЖЕЛАЕМОЕ» В СТИХОТВОРЕНИИ М.Ю. ЛЕРМОНТОВА «НЕТ, НЕ ТЕБЯ ТАК ПЫЛКО Я ЛЮБЛЮ...».....	190
Прушковська І. В. БАТЬКІВСЬКА ДЕПРИВАЦІЯ ЯК ПРИЧИНА «НЕСТАЧІ» У ТУРЕЦЬКІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ПЛОЩИНІ (НА МАТЕРІАЛІ ТВОРЧОСТІ А. ХАШІМА ТА ДЖ. ТАРАНДЖИ)	194
Ragachewskaya M. EXPRESSION OF DESIRE IN D.H. LAWRENCE'S SHORT STORIES.....	199
Rogalski Paweł RESZTKI, ŚLADY, FRAGMENTY. TROPY NIEPRZEZROCZYSTEJ WIDMOWOŚCI PAŃSTW W NARRACJACH PODRÓŻNICZYCH WOJCIECHA GÓRECKIEGO	205
Румянцева-Лахтіна О. О. ТРАДИЦІЇ ПАТРІАРХАЛЬНОЇ ТА НУКЛЕАРНОЇ СІМ'Ї В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ: ПОШУКИ ГАРМОНІЇ	213

- Frej, A. (2006). *Grammatika oshibok [The grammar of mistakes]*. Moscow: KomKniga [in Russian].
- Megentesov, S. A. (1993). Yazyk kak ob"ekt issledovaniya v svete sinhronno-diahronnoj paradigmy [Language as an object of research in the light of the synchronic- diachronic paradigm]. *Filosofiya yazyka : v granicah i vne granic – Philosophy of language : within and beyond borders, 1*, 73–82 [in Russian].
- Salman, L. H. (2013). *L'implicite dans « À la recherche du temps perdu » : étude sur un aspect du discours proustien : thèse de doctorat*. Dijon [in French].
- Simon, C. (1984). *Le sacre du printemps*. Paris : Calmann-Lévy [in French].
- Vitgenshtejn, L. (1994). *Filosofskie issledovaniya [Philosophical researches]. Filosofskie raboty – Philosophical works. Vol. 1*. Moscow : Gnozis [in Russian].

**КОГНІТИВНІ ВИКРИВЛЕННЯ В СУСПІЛЬНІЙ
РЕЦЕПЦІЇ ЗНАКОВИХ ПИСЬМЕННИКІВ:
ІСТИННЕ/ОБ'ЄКТИВНЕ VS
ВИКРИВЛЕНЕ/СУБ'ЄКТИВНЕ**

Маленко О.О. (Харків)

<http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.4643628>

Abstract

Persons of famous writers are first of all certain images or myths. Gradually they become stable stereotypes and are fixed in the collective consciousness of national culture. Ideological societies create these images in accordance with declared political values. Important in this process is the ideologically beneficial ideological concept of the chosen writer. Purposeful consolidation in the collective consciousness of the desired image leads to its stereotyping and formalization. The collective consciousness more easily decodes the simplified image of the writer, perceives him as an objective reality. Such an image remains stable even in conditions of freedom of speech and pluralism. This situation is the result of *cognitive bias*, which in cognitive psychology are understood as systematic errors in thinking or pattern deviations in judgments. These errors are the result of the influence of dysfunctional external beliefs imposed on a person by society or another person. It is more difficult to overcome such cognitive deviations, because it is necessary to consistently and purposefully use the social mechanisms of transformations of stereotypical patterns

(images of artists). It is necessary to change the concepts of school programs and textbooks, the content of educational and media content, general strategies for conceptualizing the image in the national consciousness.

Keywords: reception, cognitive bias, concept, pattern, stereotyping, collective consciousness.

Персоналії знакових письменників у межах кожної з національних культур – це насамперед певні образи або міфи, що з часом укорінюються у колективну свідомість на рівні стійких стереотипних моделей, сценаріїв і сюжетів. Особливої стереотипізації зазнають ці образи в ідеологічно заангажованих суспільствах, які прагнуть сформувати потрібний канон сприймання того чи того письменника відповідно до задекларованих соціальних (політичних) цінностей. При цьому в моделюванні суспільних стереотипів образу письменника пріоритетними є не стільки його мистецька феноменальність, унікальність, загальна культурна значущість, скільки вигідний цьому суспільству ідейний патерн, символ, концепт.

Формування потрібного колективного уявлення про митця – багатовимірний процес, який охоплює рівні шкільної й вищої філологічної освіти, що спираються на вибір програмових творів та заангажовану наукову рецепцію життя й творчості письменника, контент масової комунікації (тексти газет і журналів, радіо- й телесюжетів), різних сфер мистецтва – живопис, скульптура та ін. Цілеспрямоване, планомірне, послідовне закріплення в колективній свідомості бажаного образу-патерну призводить до його стереотипізації, формалізації, дистилляції. Спрощений символічний образ письменника легше декодується колективною свідомістю, не передбачає індивідуального аналізу й синтезу (рефлексії), що зручно в умовах чинної в суспільстві ідеології. Більше того, виявляється надто стійким навіть в умовах зміни суспільно-політичних векторів розвитку соціуму, його руху до свободи слова й думки та плюралізму. Тобто є всі суспільні підстави для виводу попереднього концепту з полону загальноприйнятих стереотипів, для формування нового образу митця, не обтяженого викривленою (девіантною)

інформацією, однак, як засвідчив сьогоденний досвід рецепції українських класиків колективною свідомістю, цей процес гальмується й не виходить на очікувані результати. Закладений стереотипний канон виявляє свою живучість, негнучкість, стабільність попри спроби його ревізії й наближення до об'єктивної реальності.

Така ситуація є результатом *когнітивних викривлень* (ілюзій, спотворень, упереджень), що в когнітивній психології розглядають як «систематичні помилки в мисленні або шаблонні відхилення в судженнях, які виникають на основі дисфункційних переконань, уведених до когнітивних схем – тих концептуальних структур, які люди використовують для осмислення світу й оточення» (термін «когнітивне викривлення» (*Cognitive bias*) був уведений у науковий обіг Еймсом Тверські та Деніелом Канеманом у 1972 році) (Beliaeva, 2016). Унаслідок когнітивних викривлень та упереджень (зовнішніх і внутрішніх) у свідомості людини формується спотворена соціальна реальність, відбувається девіантна інтерпретація того чи того об'єкта.

Якщо говорити про ситуацію когнітивних викривлень у рецепції звичайними українцями українських письменників як канонізованих концептів (образів), то має місце так званий *ефект впливу рамок* (*Spysook kohnityvnykh spotvoren*), наслідком якого є формування уявлень, інтерпретацій та висновків про об'єкт відповідно від того, як він представлений у традиційній суспільній (освітній, науковій, культурній, медійній) рецепції.

До найбільш канонізованих митців в українській культурі належать персоналії Тараса Шевченка, Івана Франка й Лесі Українки, які мають перифрастичні антропонімні кореляти: *Кобзар, Каменяр, дочка Прометей*, що засвідчило високий ступінь їхньої концептуалізації як певних ідеологем. У вимірі тогочасної рецепції важливими ціннісними маркерами цих образів-концептів були узагальнені, національно не артикульовані мотиви: оспівування страдницького життя народу, відданість ідеалам соціальної справедливості, служіння ідеям революції й боротьбі за краще життя простих людей. Асоціативний простір ідеологічної концептуалізації образів цих митців теж

формувався під знаком потрібних когнітивних рамок соціальної значущості: *боротьба, бій (за суспільні ідеали), воля (до перемоги над деспотизмом, несправедливістю, царатом), дух (незламний у боротьбі й доланні перешкод), міць (сила духа), незламність і стійкість (у боротьбі), митець як співець людських страждань*; поза межами потрібного канону перебували *національний феномен, художня унікальність/універсальність, емоційність/чуттєвість, інтелектуальність / енциклопедичність, європейськість, загальнолюдська вартість, культурна позачасовість* творчого доробку цих великих українських письменників (ефект навмисно заданих вузьких рамок).

Тривалий час ці рамки формували колективну свідомість щодо ідеологічної, а не мистецької (художньо-естетичної) концептуалізації образів Шевченка, Франка й Лесі Українки, що призвело до збіднення, вихолощення, спрощення, тобто когнітивного викривлення їхніх об'єктивних характеристик. Цей результат і зараз дає по собі знати, реалізуючись не лише в стійких рецептивних матрицях сучасної учнівської/студентської свідомості, але й у текстах програм та підручників з літератури для школи, у посібниках для підготовки до ЗНО тощо.

Прокоментуймо це детальніше на прикладі стереотипного сприймання образу Лесі Українки, чие 150-річчя Україна відзначила цього року. Традиційно учні, студенти й не-фахівці (тобто, не літературознавці) Лесю Українку ідентифікують як талановиту, але невиліковно хвору, фізично слабку письменницю із сильним духом, яка все життя протистояла хворобі, боролася з нею, не здавалася, мала сильну волю, жагу до життя й творчості. Попри наукову ревізію концепту Лесі Українки українськими літературознавцями (В. Агеєва, Т. Гундорова, О. Забужко, С. Павличко та ін.), які ідентифікують мисткиню як одну з найвидатніших європейських письменниць ХХ ст., атрибутивними асоціатами до образу письменниці й сьогодні є *сильна, мужня, незламна, хвора* тощо (саме такі стереотипні характеристики дають учні й студенти, запускаючи механізми автоматичних, несвідомих реакцій на об'єкт).

Цитатними ідентифікаторами образу найчастіше є такі контексти: *Contra spem spero; Я на гору круту крем'яную / Буду камінь важкий підіймать. / І, несучи вагу ту страшную, / Буду пісню веселу співать; Буду жити! – Геть думи сумні; Щоб не плакать, я сміялась.* Отже, базовий концепт образу Лесі Українки – сильна жінка (пріоритет сильного духа над слабким тілом). Підтримує цей канон і шкільна літературна освіта: основним віршем залишається «*Contra spem spero*» як маніфестація сильної, волелюбної особистості, що прагне повноцінного життя попри всі особисті й суспільні негаразди (Програма з української літератури. 10–11 кл. 2018), а провідний мотив цього твору трактують як «утвердження героїчної особистості, що готова всі зусилля віддати боротьбі проти кривди в найширшому соціальному та національно-визвольному аспектах» (з наявних в інтернеті матеріалів для підготовки до написання тестів ЗНО з літератури) (див. детальніше: Malenko, 2020).

На жаль, у супровідних текстах шкільної програми з літератури й у текстах підручників бракує вагомому акценту на таких фреймах: феноменально обдарована, різнобічний літературний талант, інтелектуалка, високоосвічена, поліглотка, перекладачка, колосальна творча працездатність, тонкий художньо-естетичний смак, модерне світовідчуття й модернізація українського художнього мовомислення, європейськість, позачасовість і прецедентність творів, загальнолюдські цінності. Адже саме це уможливило пафос Лесі Українки як національного й світового культурного феномену.

У текстах інформаційних повідомлень на українських телеканалах про Лесю Українку в день її ювілею також мали місце стереотипні, клішовані моделі на кшталт *сильна духом, незламна, мужня й волелюбна поетка-борчиня.* І знову осучаснена й важлива для об'єктивної концептуалізації Лесі Українки інформація – поза контекстом й за «кадром». Інформацію, яка максимально співвідноситься з прогнозованим результатом (у цьому разі світове визнання Лесі Українки за її літературний геній) психологи визначають як *базову*, а «стійке явище, під час якого суб'єкти не надають достатньої уваги ймовірності

виникнення відповідних подій/результатів», називають *ілюзією ігнорування базової інформації* («base-rate neglect») (Shovkova, 2018: 34). Ігнорування базовою інформацію й спричинює когнітивне викривлення (спотворення), що на рівні масової свідомості – явище більш стійке й статичне, ніж на рівні індивідуальної свідомості, яка мобільніша, реактивніша, гнучкіша, ніж колективна. Долати такі когнітивні девіації складніше, адже потрібно задіювати механізми зовнішнього переформатовування стереотипних патернів (зокрема, образів митців), починаючи зі змісту шкільних програм і підручників, освітнього та медійного контенту, загальних стратегій концептуалізації образу в національній свідомості.

Referenses

- Beliaeva, E., & Kunaфyna, H. (2016). Rol kohnutyvnykh yskazhenyi v pryobshchenyy yndyvyda k sotsyalno-kulturnoi deiatelnosti. *Sovremennyye problemy nauky y obrazovaniya*. 3. Retrieved from <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=2450> [in Ukrainian].
- Dziubak, N. (2015). Kohnityvnyi aspekt doslidzhennia pomylok. *Naukovi pratsi Kamianets-Podilskoho natsionalnoho universytetu imeni Ivana Ohienka : Filolohichni nauky*, 38, 134–138 [in Ukrainian].
- Malenko, O. (2020). Lesia Ukrainka: dukh i tilo (linhivistychna retseptsiia dukhovno-tilesnykh modusiv u poezii Lesi Ukrainky). *Kultura slova*, 93, 36-47 [in Ukrainian].
- Spysok kohnityvnykh spotvoren. Retrieved from http://psychologis.com.ua/spisok_kognitivnyh_iskazheniy.htm [in Ukrainian].
- Shovkova, O. (2018). Vydy iliuzii myslennia u kohnityvniі psykhologii. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» (zbirnyk naukovykh prats)*. *Psykhologiiia*, 7, 33 - 40. Ostroh: NaUOA [in Ukrainian].